

ІСТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО МІСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО БАНКУ 1875–1919 РР.

В умовах становлення ринкової економіки сучасної України значну допомогу може надати досвід власного минулого. Саме тому аналіз діяльності міського банку м. Олександрівська становить, крім історичного, економічний інтерес. Поява насправді міського громадського банку допомогла б у розгортанні житлового будівництва у Запоріжжі, реконструкції старої частини міста, вирішенні житлових проблем населення.

Реалізація завдань дослідження здійснюється на основі кола джерел, як опублікованих, так і неопублікованих. За видовою належністю документи з історії банку поділяються умовно на актові, діловодні, статистичні та періодичні.

До актових джерел, використаних у дослідженні, відносяться законодавчі акти (статуту, положення про міські громадські банки різних років видання, інструкції, розпорядження). Частину актових документів опубліковано ще у дореволюційний період. Значна частина з них зберігається у фондах державних архівів та сховищах наукових бібліотек. Це, насамперед, статут Симферопольського міського банку та його проект [1], положення про міські громадські банки 1903 та 1912 рр. [2; 3].

Разом з тим, значна кількість документів даного виду ще не опублікована і розпорошена в архівних фондах. Великий науковий інтерес становлять положення та інструкції, що регулювали діяльність міських банків, умови та правила банківських операцій.

Актові джерела надають можливість простежити специфіку формування правової бази банківської діяльності та виявити деякі закономірності розвитку міських громадських банків у Росії та на Півдні України.

Необхідною умовою проведення дослідження є аналіз діловодних матеріалів, безпосередньо пов'язаних із діяльністю міського банку м. Олександрівська. Особливість дослідження – це насамперед те, що всі документи діловодства знаходяться у фондах державного архіву Запорізької області (далі ДАЗО). У Запорізькому архіві існує фонд “Олександрівського міського громадського банку”, але він містить всього 6 одиниць зберігання: це звіти про діяльність банку за 1895, 1900, 1907–1909, 1912–1914 рр. [4]. Ці звіти є опублікованими джерелами. Основні матеріали про діяльність банку 1885–1919 рр. зберігаються у фонді міської думи (Ф. 24 та Ф. Р-2030). Це – звіти про діяльність міського банку, вибори до його правління, та банківських службовців, розширення фінансових операцій громадського міського банку [5; 6; 30]. Відомостей про створення та діяльність в перше десятиліття не збереглося. Завдяки історичному порівнянню та пошуку необхідної інформації після тривалих досліджень було знайдено інформацію про підготовку створення Олександрівського міського банку [7, арк. 104] та повідомлення Олександрівського міського банку за №3 [8, арк. 307] про отримання коштів до статуту банку. Матеріали Ф. 24 та Ф. Р-2030 про діяльність банку ніколи не досліджувалися й не були опубліковані навіть частково.

У цілому джерела діловодства розкривають можливості для дослідження напрямків діяльності, складу правління банку, системи регулювання напрямків банківської діяльності, стосунків банку з урядовими та приватними установами.

Третій вид джерел становлять різного роду статистичні та довідкові видання. Це, насамперед, адрес-календар м. Олександрівська 1914 р. та інші. У них, крім загальних відомостей про діяльність банку, можна знайти інформацію щодо складу керівництва банку, їх адреси, перелік операцій [9, арк. 5].

Щодо періодичних джерел, використаних у дослідженні, то їх кількість незначна у зв'язку з тим, що періодичних видань міста Олександрівська у фондах ДАЗО збереглося дуже мало, а основні матеріали знаходяться у наукових бібліотеках м. Києва, Москви, архівах м. Києва та Дніпропетровському музеї ім. Д.І. Яворницького.

Спеціальних досліджень, присвячених діяльності міських громадських банків, на сьогодні немає. Серед загальних можна виділити роботи дореволюційної доби, радянського часу та сучасні.

У довідкових виданнях Російської імперії кінця XIX – початку XX століття повідомляється про становлення міських громадських банків у Російській імперії, розкриваються питання правового стану цих установ та їх законодавче регулювання. В цій літературі розглядаються розміри їх капіталів та операцій, вплив на економічний розвиток міста [10; 11; 12].

У радянській історіографії зазначалось, що громадські міські банки створювалися та діяли у містах із слабо розвинутою промисловістю. Зазначалося, що міські банки створювалися на кошти

міської громади і діяли під контролем міських дум. На кінець XIX століття в Україні налічувалося 33 міських банки. Вони надавали позики під заставу нерухомості і кредитували місцеву промисловість [13, с. 352].

У сучасній російській історичній науці комплексний підхід до вивчення проблеми діяльності громадських банків у Російській імперії кінця XIX – початку XX століття допомагає виділити як негативні, так і позитивні риси. Так, відзначається, що кредитний процент у міських банків був значно вищим, ніж у акціонерних комерційних банків, тобто становив 7-8, і навіть 9%, у порівнянні з 5-6% в останніх.

Прибутки банків за покриттям витрат з управління направлялися на міські потреби та благодійність. Визначено реальне місце банків у загальноросійській економіці за розмірами капіталів [15, с. 184].

Перший міський банк в Росії з'явився у Вологді в 1788 р. під назвою “Взаємного банку”. У 1809 р. засновано міський банк у м. Слобідське В'ятської губернії на пожертвування купця Анфілатова у розмірі 25 тис. карбованців та 3 тисяч, наданих містом. У 1818 р. у м. Осташків за допомогою купця Савіна (він вніс 25 тисяч карбованців до основного капіталу), та міських коштів у розмірі 3363 карбованці. На час першого видання правил для міських банків у 1857 р. 13 зі 21 діючих на той час міських банків засновано на капітали приватних осіб. Загальний капітал останніх становив лише півмільйона карбованців [10, с. 935; 11, с. 528].

До 1862 р. кількість банків значно не збільшилася, а їх капітали були дуже малими. Ситуація істотно змінилася з виданням 6 лютого 1862 р. нового “Положення про міські громадські банки”. За цим положенням міські банки отримали важливе значення у торгово-промисловому житті міст.

З виданням нового положення на Півдні України почали поступово виникати міські банки. У 1862 р. у Севастополі, 1863 р. – Керчі, Рибінську, 1864 р. – Херсоні, Балаклаві, 1865 р. – Єлисаветграді [25, арк. 21; 26, арк. 47 зв.]. Процес становлення міських банків стимулювався зміною та доповненнями положення про міські банки 1866, 1870, 1879, 1883, 1903 та 1912 роках [2; 3].

Виникнення міських банків – це потреба часу, необхідність капіталів в умовах розвитку капіталістичних відносин, зростання обсягів торгівлі та розвитку промисловості у містах. Однак у 60-ті роки XIX ст. цей процес ще не охопив м. Олександрівськ. Потреби у створенні банківської установи не було. Про це свідчать намагання Катеринославського губернського правління створити протягом 1863–1865 рр. ощадну касу для забезпечення кредитування та збереження коштів жителів міста [18, арк. 2.]. Після довгих відкладань засідань Міської Ратуші у червні 1865 р. вирішено створення в Олександрівську ощадної каси визнати марним з причини “малочисленности людей рабочего класса” [18, арк. 8].

Протягом десятиріччя ситуація змінилася. За реформою міського самоврядування (1870 р.) було створено у 1872 р. органи представництва міського управління – міську думу та її виконавчий орган громадського управління – міську управу. Завдяки цьому у житті міста починається “нова ера” – розвиток торгівлі, влаштування вулиць, будівництво цегельних будівель, поява електроструму. 15 листопада 1873 р. відкрито залізничне сполучення Олександрівськ–Лозова. У 1875 р. залізничний шлях доведено до кримських портів. У зв'язку з цим зростає роль м. Олександрівська у регіоні. Виникла необхідність появи банківської установи для кредитування заходів для благоустрою міських вулиць та різних проектів.

На початку 1875 р. за постановою міської думи управа почала підготовку документів для створення громадського міського банку. На її прохання 7 червня 1875 р. правління Павлоградського міського банку (директор Я. Голубицький) надіслало в двох екземплярах три зразки форм бланків для головних книг банку та дали пораду, що для нового банку необхідно ще багато інших книг різних форм та різноманітних банків у достатній кількості [7, арк. 104].

Міська влада з відповідальністю поставилася до справи. У вересні 1875 р. громадський міський банк у м. Олександрівську розпочав свою діяльність. Кошти для основного капіталу банку у сумі 15 тисяч карбованців надало місто. Про це свідчить один з перших документів міського банку – повідомлення від 26 вересня 1875 р. за № 3, яким правління банку інформувало міську управу про надходження до банку 15 тис. карбованців. Першим директором банку став Василь Феодосійович Пашков. Він був олександрівським купцем другої гільдії, мав магазин [19, арк. 194]. Він також володів цегельним і черепичним заводом [20, арк. 187]. До обрання на посаду директора був гласним міської думи.

Його помічниками (товаришами за термінологією XIX століття) було обрано К. Галицького та І. Гавришова. Бухгалтером банку став Володимир Миколайович Демочані, брат олександрівського міського голови [8, арк. 307].

Створений банк почав свою діяльність. Для повного висвітлення діяльності міського банку необхідно дослідити устрій цієї установи, її правовий стан, законодавче регулювання діяльності банку.

Діяльність банку регулювалася “Положенням про міські громадські банки”. Першим “Положенням”, виданим у 1857 р., ситуація щодо розвитку міських банків не змінилася. Значні зміни відбулися за новим положенням з 6 лютого 1862 р.

Міські громадські банки підпорядковувалися міським думам під наглядом і відповідальністю міської громади. Питання про відповідальність точніше було визначено новим “Положенням” від 26 квітня 1883 р. До того ж часу було не з’ясовано, яким чином кредитори банку у випадку його банкрутства зможуть витребувати свої кошти. За новим “Положенням” змінювалася порука міської громади реальною заставою у вигляді вільного міського майна. Проте, на жаль, ця заміна здійснювалася на вибір міської громади [10, с. 935]. Крім того, до 1883 р. “Положення” змінювалося і доповнювалося у 1866, 1870 та 1879 р.

Правління банку обиралося думою на 4 роки, до нього входили директор і його товариши (не менш двох). Директору та його товаришам заборонялося займати посади в органах міського самоврядування: бути гласними думи, членами управи, секретарем думи. Також заборонялося займати посади в інших, як в урядових, так і приватних кредитних установах. Заборонялося одночасно служити родичам: батьку з сином, тестю з зятем. Крім того, заборонялося тим особам, які працювали в одній фірмі або бути діловими партнерами цієї фірми [2, с. 2–7].

Правлінню банку підпорядковувалася його канцелярія. До неї входили: бухгалтер та інші особи, які отримували жалування із прибутків банку. Штат канцелярії затверджувався міською думою.

Особи, обрані на посаду директора та його товаришів, давали письмову обіцянку працювати по совісті, зберігати тайни комерційних справ і рахунків, виконувати всі свої обов’язки. Інші працівники банку давали клятву вже правлінню зберігати комерційні справи в тайні.

Для визначення благонадійності векселів, представлених до обліку та для ведення списків осіб, які кредитувалися у банку (ст. 70), міські думи могли створити при банку обліковий комітет.

Члени облікового комітету обиралися думою на 1–4 роки з купців 1 та 2 гільдій та інших осіб, що мають право голосу на міських виборах.

Кількість членів облікового комітету визначалося від реальної потреби останніх. Засіб та розміри жалування обліковому комітету визначала міська дума. Членами облікового комітету не можна було обрати міського голову, членів управи, секретаря думи, службовців міського самоврядування, які знаходилися на жалуванні. Також заборонялось особам, що були близькими родичами або в торгових відносинах з директором банку та його товаришами [2; 8].

Основний капітал банку повинен був складати не менш ніж 10 тисяч карбованців. Крім того, банк повинен відраховувати із прибутків від 10-20% до запасного капіталу. Запасний капітал повинен покривати збитки та частка його могла направлятися на збільшення основного капіталу. Запасний капітал обов’язково повинен був зберігатися у Державному банку чи Казначействі [10, с. 935].

У разі відсутності власного приміщення для правління банку, облікового комітету та канцелярії “Положенням” надавалося право орендувати будинок за домовленістю із власником будинку. Плата за будинок повинна була проводитися із прибутків банку. Обов’язково при бухгалтерії банку для зберігання грошових сум, документів і застав крім товарів (ст. 101) мало бути сховище. Але у разі відсутності останнього у місцевому повітовому казначействі (за бажанням правління) в особливих сундуках, опечатаних банком, та за підписом директора та його товаришів. Міський громадський банк мав печатку з найменуванням банку [2, с. 9].

Всі головні книги: журнальні, касові, гросбухи та інші допоміжні надавалися міською управою за підписом її членів за шнуром і печаткою управи без стягнення мита. Витрати зараховувалися на рахунок банку.

Кожного місяця члени правління разом з міською головою та двома членами управами перевіряли готівку у касі, правильність ведення документації. Після щомісячної перевірки вони повинні були доповідати міській думі.

Щороку, не пізніше 1 березня, правління банку повинно подавати звіт про діяльність банку за минулий рік. До звіту обов’язково подавалися відомості про стан капіталів, їх розміщення, рух вкладів, операції під заставу та інші [2, с. 10].

Звіт подавався через міську управу до думи. Для перевірки закритим голосуванням обиралася ревізійна комісія у складі не менш трьох чоловік із гласних міської думи. Перевібивши звіт, ревізійна комісія подавала його результати та рекомендації на розгляд міської думи. У разі необхідності міністру фінансів надавалося право проводити надзвичайну ревізію громадського міського банку.

Перелік операцій, які здійснював громадський міський банк, затверджено “Положенням” різних років. Перш за все за це:

- а) прийом вкладів на суми не менш 50 крб.;
- б) облік векселів;
- в) позики під застави: землі від одного року до дванадцяти та будівель у тому місті, де засновано банк на термін 3 роки під дерев'яні та до 8 років під кам'яні;
- г) до позики видають не більше 50 % оціночної суми;
- д) позики під заставу товарів, коштовних речей і процентних паперів;
- е) відкриття спеціальних поточних рахунків під державні та гарантовані урядом процентні папери;
- є) отримання платежів за векселями та іншими строковими документами і процентними паперами;
- ж) переказ грошей в усі місця, де є кореспонденти банку;
- з) купівля та продаж за свій рахунок і за дорученням процентних паперів коштовних металів у монеті та злитках;
- і) застава та друга застава відсоткових паперів в інших кредитних установах;
- к) позики під заставу товарних квитанцій залізничних шляхів на прийнятих для перевезення хліб;
- л) відкриття спеціальних поточних рахунків забезпечених свідоцтвами товарних складів про прийом хлібу на зберігання;
- м) надавати позики місцевим міським товариствам.

Не всі банки користувалися наданими операціями, більшість з них займалась тільки обліком векселів та позиками під відсоткові папери.

Видане у 1883 р. “Положення” вимагало від банків, які діяли з ризиком для міських товариств, виконувати певні правила проведення кожної операції. Було затверджено п'ятикратне відношення обов'язків банку до власного капіталу, це визначило 10-відсотковий розмір касової готівки до суми обов'язків [11, с. 528].

Діловодство, звітність, порядок продажу за невнесок платежів заставленого майна, розподіл основного і запасного та відрахування на міські та благодійні потреби також визначалося “Положенням” (ст.ст. 20–40; ст.ст. 149–154 й доповн. до 144) [10, с. 935].

Одночасно із зміною загальних економічних умов “Положення про діяльність громадських міських банків” значно вплинуло на зміни діяльності громадських банків, як у кількісному, так і у якісному відношеннях.

Висвітлення загальних аспектів діяльності банків, їх устрою та законодавчого регулювання їх діяльності значно допомагає розкрити реальний стан Олександрівського міського банку протягом його існування.

Упродовж десятиліття з 1875 р. “Положення про міські банки” змінювалося і значно доповнювалося. Це значною мірою впливало на діяльність Олександрівського міського банку. Справи банку покращувалися. У 1885 р. посаду директора банку займав М. Єрьоменко, його товаришами були Є. Корсунський та С. Хмиров. Посаду бухгалтера займав К. Петровський [21, арк. 3 зв.], що мав велику кількість обов'язків, однак жалування отримував лише 300 крб. на рік. Одночасно він був довіреною особою банку по стягненню боргів, це часто відривало його від прямих обов'язків у банку. З одного боку, він не міг впоратися зі справами, з іншого – несвоєчасно наглядав за вчасним повертанням боргів. Про це свідчить те, що у січні 1885 р. їм було описано у м. Ростові на невелику суму майно боржника банку Таткрчевського. Продаж було призначено на лютий того ж року. Але, як стало відомо з опису майна, подальших відомостей про цю справу не було. Перевіряючи звіти про діяльність банку за 1885 р., ревізійна комісія порадила правлінню банку не обтяжувати обов'язки Петровського та наймати для цього ще службовців [21, арк. 74 зв.]. Відповідальність за помилки у веденні рахунків була на правлінні банку. Саме тому члени ревізійної комісії рекомендувати не звільняти бухгалтера, а підвищити йому жалування. У здібностях Петровського за його чотириохрічну працю у банку не було сумніву. Він мав значну довіру і правління банку не мало необхідності замінювати його. Правління банку вирішило в інтересах своєї установи залишити Петровського бухгалтером без зміни жалування та найняти до канцелярії одного писця [21, арк. 69]. Однак діяльність Петровського не задовольняла міську думу. Вона доручила управі знайти людину, яка добре знає банківський облік.

На прохання міської управи Ф.В. Єзерський, голова правління товариства обліковців м. С.-Петербурга, направив свого учня Костянтина Олексійовича Константинова. Він прибув до Олександрівська в перші дні нового 1888 р.. Виробничу практику К.О. Константинов проходив у “товаристві мануфактур Вакули Морозова та сини” у м. Нікольському – у петербурзькій конторі. За п'ять місяців роботи він отримав добру репутацію [21, арк. 84,87].

12 січня 1888 р. були проведені вибори нового правління банку. Директором став селянин за походженням Яким Медведков (12.01.1888–1.02.1890 рр.). Товаришами його обрано Івана Яковича Кривошия (“за” – 16 голосів) та Єлисея Івановича Корсунського (“за” – 14 голосів) [21, арк. 90–91]. Але 15 січня 1888 р. Кривоший відмовився від посади товариша директора, через те що займав громадську посаду у міщанській управі.

29 березня 1888 р. товаришем директора обрано Петра Михайловича Белокона [21, арк. 101,108].

8 березня при передачі каси, справ, книг та паперів новому правлінню банку стався конфуз. Бухгалтер Петровський заявив, що передачу необхідно вважати не дійсною, тому що правління банку немає. При ревізії банку він не бажає бути та відмовляється надати документи, які були у нього. Ситуація була дуже цікавою. Майже одночасно заяви про небажання служити подали директор Медведков та його товариш Белокон, який ще і не зайняв посаду [21, арк. 117–117 зв.]. Наступного дня А. В. Медведков забрав свою заяву. Нове правління міського банку зібралося 12 березня 1888 р. в особі директора А. В. Медведкова і товариша Є. І. Корсунського та кандидата Афанасія Львовича Мінського-Кравця. Також присутні були виконуючий обов'язки директора Іван Павлович Папчинський, товариші директора Степан Іванович Хмиров і Є. І. Корсунський та бухгалтер банку Калій Петрович Петровський. Справи передавалися не тільки новому складу правління, а й новому бухгалтеру К.О. Константинову. Деякі “темні” справи Петровського було викрито, а саме підлог векселя, і його звільнено за розпорядженням директора банку Б.М. Єрьоменка [21, арк. 129–129 зв.]. Новому бухгалтеру довелося виправляти помилки Петровського та готувати на основі документів, ведених колишнім бухгалтером звітів за 1887 та 1888 р. [22, арк. 2].

25 жовтня 1889 р. директором міського банку обрано міщанина Єлисея Івановича Корсунського (до 1 лютого 1890 р.), товаришем директора колезького асесора Феоктиста Францовича Мойсеєва (29 куль) та Митрофана Івановича Хмирова (26 куль) [22, арк. 10]. Вибори були достроковими і працювати новому правлінню було всього декілька місяців до 31 січня 1890 р. За новим законом правління банку обиралося на 4 роки, а не на 3, як раніше. 8 березня 1890 р. було обрано нового директора банку – ним став Степан Іванович Хмиров (брат товариша директора минулого правління Митрофана Хмирова). Знову товаришем директора став Ф.Ф. Мойсеєв та Іван Кривоший [22, арк. 96]. Нове правління почало діяти з 6 квітня.

Гласний думи Григорій Ольховський став ініціатором справи розширення операцій міського банку. А саме прийняття на інкасо векселів від інших банків та приватних осіб, згідно зі ст. 41 “Положення” [22, арк. 96]. Розгляд цієї справи у міністерстві фінансів закінчився у лютому 1891 р. Кредитна канцелярія Мінфіну повідомила міського голову, що дозвіл на відкриття нових операцій надається лише при особливій поруці міської думи [22, арк. 142]. Хоча подальших відомостей про результат справи не знайдено, відомо, що через деякий час банк відкрив нові операції.

Працюючи майже 2 роки на посаді директора банку і завідуючого каси, С. І. Хмиров отримував скромне жалування – 400 крб. на рік. На його думку, це було замало, тому що до його обов'язків входила щоденна присутність у банку для видачі та прийому грошей. Саме тому 15 січня 1892 р. С. І. Хмиров був вимушений клопотати перед міською думою про збільшення жалування у розмірі, який вона визнає достатнім [22, арк. 158].

Кожні 2 роки обирали нових товаришів директора згідно зі ст. 2041 Загального губерньського правління (Т. 2, Ч. 1, Звід Законів). 28 квітня 1892 р. товаришами директора знову обрано Ф. Ф. Мойсеєва та І. Я. Кривошия (до 8.03.1894 р.) [22, арк. 169].

8 березня 1894 р. закінчувався чотирирічний термін С. І. Хмирова на посаді директора та його товаришів І.Я. Кривошия, Ф.Ф. Мойсеєва та кандидатів у товариші директора К. Ф. Подимського та Є. І. Корсунського. За 2 місяці до закінчення терміну Хмиров, Кривоший, Подимський та Корсунський були обрані гласними міської думи. Вони всі відмовилися від служби у банку. Тільки директору Хмирову та його товаришу Кривошию Катеринославський губернатор дозволив працювати у банку до виборів нових осіб.

22 березня 1894 р. новим директором обрано Петра Михайловича Козловського. Цю посаду він буде займати безперервно до 1917 р. [23, арк. 11]. Товаришами обрано Григорія Трохимовича Люткевича та Якова Павловича Новицького. Кандидатами у товариші директора Афанасія Куща та Василя Дмитровича Денисова.

Цікаво, що директор С. І. Хмиров, отримуючи лише 400 крб. на рік, був значним вкладником банку. На 1 січня 1894 р. на його рахунок було 6500 крб. У Є. І. Корсунського – 500 крб., І. Ф. Подимського – 1 тисяча [23, арк. 12].

Створений у 1875 р. громадський міський банк мав основну задачу: служити виключно інтересам міста. Його капітали у рік відкриття становили 15 тисяч крб. Вклади приватних осіб за 20 років не представляли значних сум.

Займи для збільшення капіталів банк не робив – тому і не мав право здійснювати масштабні операції, які допомагали збільшенню основного капіталу. На 1 січня 1894 р. основний капітал банку становив 31 тис. 942 крб., резервний – 4279 крб. Разом – 36 тисяч 221 крб. Для торгово-промислового міста, яким був у той час Олександрівськ, сума капіталів при незначних вкладах приватних осіб була дуже малою. Через такі труднощі клієнти банку нерідко навіть при заставі процентних паперів вимушені були через відсутність коштів кредитуватися в інших банках або платити значні відсотки, користуючись послугами місцевих лихварів, тим самим збільшуючи їх прибутки. Такі умови були не вигідні ні для населення, ні для самого банку. Правління вирішило про збільшення капіталу банку шляхом займу. Одночасно 23 травня 1894 р. подало прохання про надання банку права розширити коло операцій, крім міста, і на весь повіт [23, арк. 92].

За постановою міської думи від 17 липня 1894 р. Олександрівському громадському міському банку було дозволено отримати кредит від Державного банку у розмірі 25 тисяч крб. під облік векселів банку. Також дума задовольнила прохання про надання міському банку право надавати позики та приймати кошти із всього Олександрівського повіту. Але позики повіту повинні були надаватися із обережністю, маючи гарантії і тільки після задоволення потреб жителів міста [23, арк. 116].

Порівнюючи перші роки діяльності міського банку із даними середини 1890-х років, не можливо не помітити розвиток його операцій. Одночасно значно збільшилося діловодство у банку. Правління банку мало лише бухгалтера К. О. Константинова, який, крім обліку, виконував значну долю суто канцелярської роботи. В другій половині дня бухгалтер займався прийомом та видачею грошей під процентні папери та іншими операціями, вів необхідні книги: журнали касові, головні, балансові, вкладні книги, книги строкових векселів та цінних речей. Також він займався реєстрацією прийнятих векселів, кількість яких доходила до 1400 на рік, вів переписку з установами та особами та багато інших справ. І все це робила одна людина. Непосильна праця доводила його до фізичної перевтоми. Правління банку для допомоги бухгалтеру вирішило найняти на службу помічника бухгалтера. Воно звернулося до думи через управу із проханням виділити 200 крб. із прибутків банку на жалування помічнику бухгалтера [23, арк. 166]. 30 січня 1895 р. дума дала згоду і банк найняв писця для допомоги К. О. Константинову.

За двадцять років діяльності банк збільшив територію впливу. Розширилися операції банку та зросли, хоча у незначній кількості, капітали банку. Часта зміна керівництва банку у середині 80 років XIX століття завершилася виборами правління, яке почало працювати на добробут банку та міста. З'явилося питання про збільшення капіталу банку для розширення обсягів операцій, але ця проблема так і не була вирішена згодом.

Згідно зі ст. 3 “Положення про громадські міські банки” кожні 2 роки склад товаришів директора оновлюється за правилами міського положення. За ст. 124 цього положення та примітки до неї через 2 роки після введення у дію Міського положення 1892 р. половина складу вибуває за жеребкуванням, а після дворічного терміну по черзі [24, арк. 14–14 зв.]. 15 березня 1896 р. на надзвичайному засіданні думи шляхом жеребкування вибув Григорій Трохимович Люткевич. Яків Павлович Новицький залишився товаришем директора на посаді до 22 березня 1898 р. На балотування у товариші було висунуто знову Г. Т. Люткевича і обрано на 4 роки одноостанно [24, арк. 19–20].

У своїй доповіді думі ревізійна комісія 17 квітня 1896 р. повідомила, що звіт міського банку за 1895 рік складено добре, і стан банку визнати солідним. Також комісія рекомендувала думі висловити подяку правлінню банку в особах директора, його товаришів та бухгалтеру. Керуючись статтями 149, 150, 152 і 154 “Положення” та постановою думи від 4 травня 1895 р., прибутки за 1894 р. становили 4 тис. 703 крб. і були розподілені таким чином: до основного капіталу 3309 крб., до запасного 594 крб., на потреби міста 800 крб. [24, арк. 62].

Про реальний стан банку на кінець 1890-х років свідчить скарга купця Отто Фрідріховича Циглера на директора міського банку Козловського. Циглером був пред'явлений для обліку у міському банку вексель Захарія Головченка на 300 крб. За постановою облікового комітету від 17 лютого 1897 р. та розпорядженням директора банку на 18 лютого призначена видача потрібної суми. Але ні 18, ні 19, ні 24 лютого грошей не було надано. Циглер побачив у діях директора Козловського порушення, бо той повернув вексель у перший раз, як неправильно складений. У другий та третій раз також відмовив приймати вексель. У пояснювальній записці від 27 лютого 1897 р. міській управі Козловський пояснював чітко і відверто: “Пред'явлений Циглером 18 лютого вексель Головченка на 300 крб., котрий як неправильно складений, був повернутий Циглеру без задоволення. Знову 19 і 20 лютого Циглером був наданий той же вексель на 300 крб. до обліку. У зв'язку із незначною кількістю банківської готівки (каса на 20 лютого становила 6991 крб. 12 копійок) не був прийнятий до обліку. 24 лютого за тією ж причиною знову відмовлено йому та повідомлено про закінчення 1 березня терміну сплати раніше облікованого їм векселя того ж пана

Головченка на 135 крб.". Також Козловський доповів, що злоби до Циглера не має, особисто не знайомий. Відносно виконання постанови облікового комітету директором банку, то Козловський зазначив, що Циглеру треба ознайомитися із ст. 72 Нормального положення "Про міські громадські банки" та ст. 78 відносно розсилки повідомлень клієнтам про термін наближення платежів.

Спростовуючи звинувачення Циглера про збитки, які можуть статися у зв'язку із "беззаконними" діями директора, останній навів відомості про діяльність Олександрівського міського громадського банку за 1894–1896 рр. Так, у 1894 р. прибуток становив 3691 крб., 1895 р. – 4703 крб., та 1896 р. – 5213 крб. [24, арк. 123–125].

Вважаючи наклеп не справедливим, директор Козловський прохав надати йому засвідчену копію скарги Циглера для притягнення того до відповідальності. Хоча і з затримкою, але вексель був прийнятий до обліку і оплачений банком. Тому 3 березня 1897 р. Отто Циглер прохав припинити розглядання своєї скарги. Це лише один момент із життя банку, який розкрив важке, напружене становище справ. Його директору постійно доводилося знаходити вихід із різних подібних ситуацій. Головним чином йому вдавалось діяти згідно з чинним законодавством.

Під особистим наглядом правління була вся клієнтура банку. Важливими були відомості про кредитоспроможність потенціальних клієнтів, їх чесність у бізнесі.

Оцінюючи діяльність банку протягом 1897–1907 рр. необхідно зазначити:

- зростання обсягів операцій;
- зростання прибутків банку;
- поширення заставних операцій під нерухомість;
- із зростанням операцій банку збільшуються втрати на потребу самого банку;
- проблема збільшення основного капіталу банку не вирішена.

Крім основного складу банку з'явилася можливість найняти двох помічників бухгалтера, служителя, охоронця – городового та розсильного [25, арк. 36].

Замість бухгалтера банку К. О. Контантінова (обраного гласним думи в 1900 р.) було обрано Євдокима Георгійовича Бухаріна, який обіймав цю посаду протягом 8 років, до своєї смерті.

Євдоким Бухарін поступив на службу молодого людиною у віці 21 рік, повним сил та здоров'я. Майже все життя він віддав служінню місту, пропрацювавши 14 років у міських установах, 6 років вчителював, 1 рік був членом управи, майже 8 років бухгалтером міського громадського банку. За цей час, частково на вчительському поприщі, частково працюючи у банку, він повністю втратив здоров'я. Він не міг, через відсутність коштів, брати відпустки та лікуватися, підтримуючи себе. Доводилося приймати різноманітні ліки, на які також йшло багато грошей, але не було з них жодної користі. За свої кошти до 1907 р. він виховував брата в училищі та сестру у місцевій гімназії. Плата за їх освіту становила 600 крб. за рік. Додавши витрати на домашнє лікування, все це становило 1 тис. крб. А на життя залишалося всього 500 крб.

Тільки у 1905 р. йому, як і всім банківським службовцям, було подано нагородних у розмірі 1,5 місячного жалування, і він взяв відпустку на місяць, відвідавши відомих лікарів. У інші роки він не отримував нагородних (про нього забували). Стан здоров'я Є. Г. Бухаріна на листопад 1907 р. значно погіршився. Це примусило його вперше за все життя звернутися із проханням надати допомогу для лікування у розмірі 750 крб.

Беручи до уваги чесність, акуратність, наполегливе ставлення до своєї справи, та те, що все своє життя він віддав інтересам міста і його населенню, міська дума 17 листопада 1907 р. постановила видати гроші. Однак, на жаль, Євдоким Бухарін не отримав на лікування цих грошей, адже на той час вже помер [25, арк. 26–29]. Гроші отримала його сім'я. Наступником Є. Г. Бухаріна у банку став Андрій Комір.

7 грудня 1907 р. міська управа доручила міському техніку Ф. С. Пекутовському до засідання думи 14 грудня підготувати кошторис на необхідні для ремонту будинку міського банку матеріали (по вул. Олександрівський поряд із міською управою) [25, арк. 38]. Розглянувши справу про ремонт 14 грудня 1907 р., міська дума доручила техніку Ф. С. Пекутовському підготувати до 3 січня 1908 р. точний кошторис на будівлю у помешканні міського банку сховища для зберігання коштовностей [25, арк. 42].

14 лютого 1908 р. гласний думи Іван Дементьєв подав пропозицію міському голові, в якій пропонував перевести із помешкання міського банку приватну установу: "товариство страхування від вогню". Пояснював він це тим, що міський банк має всього 3 кімнати, якщо вважати перегородку каси, а там зал і кімнату облікового комітету (так звану секретна кімната для переговорів). У цій кімнаті одночасно знаходилося товариство страхування від вогню. На думку Івана Дементьєва, це суперечило закону, тому що в цій кімнаті повинні були зберігатись приватні операції.

Міська управа у своїй доповіді думі 6 березня 1908 р. повідомляла: міське товариство страхування від вогню створене недавно і має велике майбутнє. Через відсутність вільних кімнат

було надано одну кімнату міського банку для підтримки нової установи. Крім того, правління банку повідомило, що ця установа ніяк не заважає веденню справ банку. Тому пропозицію гласного І.Я.Дементьева бажано відхилити [25, арк. 83–84].

Справу було передано члену управи Г.І. Качкову. За його висновками проект і кошторис, підготовлений для будівництва залізної комори в приміщенні міського банку техніком Пекутовським, мав деякі недоліки і був невигідним. По-перше, будівля ця закривала вузький прохід між управою та банком. Це заважало доставці сіна пожежній команді. По-друге, це сховище за проектом розташовувалося далеко від каси, що створювало неподобства для скарбника, кожного разу під час грошових операцій носити через зал і коридор у сховище коштовності, приносити і відносити на очах клієнтів та інших присутніх. На думку Качкова, якщо й існувала потреба для сховища, його можливо зробити із переговорної кімнати, розширивши її новою стіною у дворі управи. А замість дверей зробити широку арку та поставити залізну перегородку. Саме цей проект він вважав значно дешевшим і більш зручним [25, арк. 108].

14 травня 1908 р. дума ухвалила пропозицію Г.І. Качкова і доручила техніку Пекутовському підготувати кошторис за планом Качкова. Технік підготував кошторис на суму 1940 крб., але із планом Качкова не погодився, аргументувавши тим, що існуюча кімната для переговорів розташована так, що освітлення потрапляє через касу [25, арк. 110].

15 травня 1908 р. Петро Михайлович Козловський подав прохання на літню відпустку та просив міського голову обрати на час його відсутності кандидата у товариші директора. Добре відпочивши і поправивши здоров'я, вже 1 серпня він знову почав виконувати свої обов'язки [25, арк. 122, 136].

У 1908 р. обороти банку збільшилися майже на 1,5 млн. крб. Одночасно зросли обсяги роботи. Саме тому правління банку вирішило за необхідне збільшити жалування своїм службовцям на 1909 р. Крім того, кошторисом на 1909 р. виділялося 300 крб. на жалування канцеляристу, який вів судові справи під наглядом правління та директора [25, арк. 171].

Ревізійна комісія, перевіривши звіт діяльності банку за 1908 р., рекомендувала Думі для розвитку операцій банку збільшити основний капітал до 100 тисяч крб. Дума затвердила звіт банку та винесла подяку директору П.М. Козловському, товаришам А.В. Медведкову та П.Ф. Майоренку. Бухгалтеру А. А. Коміру та його помічникам А. П. Волошину і Є. Л. Лайеру за прикладом минулих років ухвалила видати їм місячне жалування за їх труди [26, арк. 28 зв.].

26 листопада 1909 р. правління банку просило дозволити будівництво дерев'яного сараю під склад палива у дворі управи. Того ж дня Дума ухвалила дозволити облаштування невеликого дворика для зберігання дров, залишивши питання будівництва сараю до весни [26, арк. 61].

29 грудня 1909 р. на посаду товариша директора було обрано міщанина Василя Григоровича Бухаріна. 28 квітня 1910 р. священник Василь Татаринов прийняв його клятву [26, арк. 109, 113].

З 1 вересня 1909 р., з дня хвороби, а потім смерті товариша директора банку А. В. Медведкова, обов'язки скарбника банку виконував П.М. Козловський. Цей нелегкий обов'язок він виконував без всякої винагороди. 8 вересня 1910 р. він звернувся до міського голови Фелікса Мовчановського із проханням винайти винагороду за виконання допоміжних обов'язків. 6 квітня дума ухвалила рішення фінансового комітету надати винагороду 50 крб. за кожний місяць. Крім того, були розглянуті заяви охоронця Антона Івановича Логійко і городового при банку Карла Федоровича Екста про видачу допомоги до свята Святої Пасхи. Дума постановила надати правлінню банку право видати службовцям банка, охоронцям і розсильним нагородні, які цього, на думку правління, заслуговують. Крім того, правлінню банку такі видачі на майбутнє пропонувалося заносити до щорічного кошторису витрат [26, арк. 123].

Перевіряючи звіт міського банку за 1910 р., ревізійна комісія мала, по-перше, визначити його достовірність. По-друге, з'ясувати стан банку, надійність і вигідність операцій за звітний рік. Цього вимагала інструкція міністерства Фінансів, затверджена 16 січня 1894 р. Керуючись п. 4 спеціальної інструкції, виданої для перевірки звітів міських банків, ревізійна комісія мала визначати правильність ведення касових і головних книг, звертати увагу на записи, як в основних, так і інших книгах банку. Всі цифрові дані та ведення всіх книг проводилося правильно і акуратно [27, арк. 35].

У 1910 р. найбільший вплив за розширення операцій поточних рахунків мало розміщення вкладів каси дрібного кредиту при Олександрівський земський управі. Ці вклади надали значну допомогу банку у розвитку операцій, через те що не було загрози, що гроші можуть бути взяті у будь-який час повністю. Загальний вклад кас дрібного кредиту перевищував 100 тис. крб., операції по процентних вкладах становили суму 406 тис. 380 крб. та перевищували показник 1909 р. на 54 тис. 222 крб. При перевірці звіту ніяких порушень не було знайдено. У своїй доповіді міській Думі комісія зазначала: "наш міський банк міг би дійсно працювати із більшим успіхом та користю як для населення, так і для міської каси, якби не були обмежені рамки діяльності, не було обмежено обіг операцій незначною сумою у 530 тис. крб., до якої він знайшов у 1910 р., залежно від розмірів його

основного та запасного капіталів. Вони дають йому право проводити обороти у 5 разів більше суми основного та запасного капіталів”.

Саме тому ревізійна комісія знову звернулася із проханням до Думи виконати постанови про збільшення основного капіталу на 50 тис. крб. Також це б надавало можливість правлінню банку працювати із повною силою в інтересах самого міста. Крім того, міський банк таким чином міг надати значні послуги населенню, яке дуже потребувало позик. Останні обирали міський банк для кредитування перед іншими кредитними установами, така операція могла принести значні прибутки місту. Комісія також просила дозволити правлінню банку запровадити операції по кореспондентських рахунках. Ця операція не потребувала значних витрат і приносила прибутки [27, арк. 35, 36–36 зв., 37].

Міська управа 28 квітня 1911 р. згідно зі ст. 89 Міського Положення ухвалила розподілити прибутки таким чином: у запасний капітал банку – 1 тисячу крб., у основний 436 крб., на потреби міста – 10 тис. крб. і на благодійність – 865 крб. Відносно виконання постанови думи про збільшення основного капіталу банку 50 тис. крб. із мільйонної позики управа постановила це питання залишити відкритим до закінчення справи щодо розділу мільйонної позики [27, арк. 33].

Гласний думи Микола Павлович Волошин 14 липня 1910 р. своєю заявою вимагав виконати постанову думи про збільшення основного капіталу на 50 тис. крб. Він зазначав: “міський громадський банк у теперішній час має особливу потребу у збільшенні основного капіталу. Тому що зростає потреба у грошах серед нього та бідного міського класу. Будівництво дійшло до крайнього кульмінаційного пункту і потребує негайного задоволення. Але міський банк задовольнити потреби не мав можливості тому, що заборгованість його перевищує п’ятикратний розмір капіталу. Згідно зі ст. 21 “Положення” він мав права надавати нові позики та приймати на облік векселя”. Свою заяву просив гласний розглянути на надзвичайному засіданні міської думи [27, арк. 58]. Але капітали банку знову не було збільшено.

Завдяки проектам штату службовців вдалося встановити деякі відомості про службовців банку. Так, Олександр Андрійович Комір на службі у банку був з 28 грудня 1899 р. На посаді бухгалтера банку він перебував з 20 листопада 1907 р. із жалуванням 1600 крб. на рік. Першим помічником А.П. Волошин був на посаді з 1 грудня 1907 р. із жалуванням 1200 крб. Другим помічником з 1 травня 1903 р. був Е.П. Комір із жалуванням 720 крб. на рік. Третім помічником бухгалтера був з 1 липня 1910 р. М.К. Вікирін (Викирась) [27, арк. 65–65 зв.].

27 січня 1912 р. у об’єднаному засіданні Олександрівської міської управи, членів ревізійної комісії, членів облікового комітету та правління міського банку всебічно розглядалося становище міського банку. Особливо залежність справ від стану його основних капіталів. Засідання визнало за необхідне збільшити капітал банку для розширення діяльності банку, однак було вирішено звернутися до міської думи з новим мотивованим проханням у доповненні вже прийнятих до уваги.

За даними балансу на 26 січня 1912 р., сума всіх зобов’язань банку дорівнювала 472 тис. 987 крб. – вклади, поточні рахунки та перекази. Власні капітали банку становили 83,5 тис. крб. основного та 23,5 тис. крб. запасного капіталу, досягнувши суми 107 тис. крб. Таким чином, власний розмір капіталів дозволяв йому розвиток операцій до суми у 5 разів більше, тобто до 535 тис. крб. При такому стані справ правління банку мало можливість приймати вклади тільки на 62 тис. крб., що спричиняло обмеженість дій. По-перше, прийом вкладів та вимоги ст. 45 “Положення”, за якою готівки у касі повинні бути завжди не менш 10%. По-друге, висока потреба позик із боку клієнтів не дозволяла йому розвивати діяльність у повному розмірі.

З приєднанням до міста Шенвізе та найближчих до нього селищ збільшувався попит на нові кредити для міщан, які мали нерухоме майно. У цей час банк не міг задовольнити ці потреби із обмеженості своєї діяльності. Також такий стан речей міг викликати у клієнтів недовіру до банку та погіршити його стан. У випадку повного розвитку діяльності банку значно би збільшилися прибутки. Значна частка прибутків мала йти на потреби міста [31, арк. 1].

Протягом 1912 р. міська управа та Дума розглядали справи щодо введення у дію статей нового положення про міські банки, затвердженого 13 січня 1912 р. Особливо це стосувалося 44 та 55 статей. За 44 статтею правління банку за дозволом думи мало право відкрити нову операцію із соло-векселями під заставу нерухомості та сільськогосподарських маєтків. Потреба цієї операції була дуже актуальною на той час. Вигідність та забезпеченість були зрозумілі. Сума всіх зобов’язань за статтею 45 збільшувала обов’язки банку з 5 до 10 кратності [31, арк. 2, 11]. За статтями 64 та 118 нового “Положення” думі надавалося право встановлювати найменшу суму векселю, який повинен прийматися до обліку, та найменший розмір суми, надавати позики під заставу коштовностей.

Правління банку вважало за необхідне мінімальний розмір суми для цієї операції залишити у розмірі 10 крб.; найбільший під заставу цінних речей – 100 крб.

Також банку за новим законом надавалося право відкривати операції з кореспондентами в інших містах. Визначаючи вигідність та прибутковість цієї операції, правління банку вважало бажаним та необхідним її запровадження.

21 вересня 1912 р. Олександрівська міська дума розглянула прохання правління міського банку щодо розширення фінансових операцій. За новим “Положенням” та доповіддю об’єднаної комісії про збільшення основного капіталу на 50 тис. крб. вона постановила передати це питання для термінової і всебічної розробки в особливу підготовчу комісію. До складу цієї комісії увійшло п’ять чоловік, одностайно обраних думою: П. Г. Орлов, А. М. Геншафт, Я. Г. Нібур, А. С. Римаренко та Н. П. Синіцин. Також Дума постановила обов’язковим участь у комісії з правом вирішального голосу директора міського громадського банку П. М. Козловського. Із правом дорадчого голосу до комісії увійшли особи, які добре знали банківську справу: управляючий Олександрівського відділення Азово-Донського комерційного банку Б. І. Луцький, колишній директор місцевого відділення Санкт-Петербурзького комерційного банку Нат Єгорович Горячкін, товариші директора Олександрівського міського громадського банку П. Ф. Майоренко, В. Г. Бухарін та бухгалтер А. А. Комір. Був присутнім виконуючий обов’язки міського голови, член управи Г. І. Качков. Головою комісії було обрано А. С. Римаренка.

У приміщенні міського банку 23 вересня відбулося засідання особливої думської підготовчої комісії. Після тривалого обміну думками і з’ясування усіх можливостей, необхідності та прибутковості тієї чи іншої фінансової операції комісія прийняла введення п. 4 статті 44, статей 45, 35, 164, 160. Щодо клопотання правління банку про збільшення капіталів за рахунок міста комісія підтримала необхідність термінового його задоволення. Але у зв’язку із високою заборгованістю міста, відсутністю коштів комісія довгий час не могла дійти одностайного рішення.

З перевагою в один голос – 16 проти 15 – міська дума затвердила 24 вересня 1912 р. питання про збільшення капіталів банку. Гласні думи вирішили не відкладати це питання і погодилися із пропозицією гласного П. Г. Орлова. Він пропонував для збільшення основного капіталу міського банку відраховувати від його прибутків упродовж декількох років до суми, яка буде перевищувати 10-кратну норму [31, арк. 12 зв., 13, 26–30].

12 листопада 1912 р. Олександрівська дума постановила призначити жалування директору банку П. М. Козловському з 1913 р. у розмірі 2400 крб. за його багатолітню плідну діяльність. Це жалування, як зазначалося в постанові, присвоювалося не посаді директора, а присвоювалося особі, тобто П. М. Козловському. Також збільшився розмір винагороди, замість щорічних нагородних було затверджено відраховувати правлінню банку 3% від чистих прибутків банку. Одночасно дума відхилила проект наймання 5-го помічника бухгалтера із жалуванням у 600 крб. [31, арк. 41 зв.].

Операційний 1911 р. закінчився для банку збитками у сумі 15215 крб. Ці збитки – результат неплатежів за опротестованими векселями, які належали Олександрівському відділу опікуництва глухонімих дітьми. Частину збитків у розмірі 9728 крб. було погашено прибутками за 1911 рік. Іншу частину збитків у розмірі 5936 крб. 40 коп. за рекомендацією ревізійної комісії правління було зобов’язано покрити запасними капіталами (згідно зі ст. 1588 Положення “Про міські громадські банки” [31, арк. 50–50 зв.].

13 січня 1913 р. Олександрівський громадський міський банк відкрив нові операції і комісійний відділ, перекази і спеціальні поточні рахунки. Також банк приймав інкасові доручення та перекази на всі міста європейської та азійської частини Росії [31, арк. 67].

У 1912 р. прибутки банку становили 12039 крб. 80 коп. Їх було розподілено таким чином: до основного капіталу – 2,5 тис. крб., запасного – 1598 крб. 50 коп., відсотковий збір до казни становив 1781 крб., у розпорядження міста на потреби народної освіти – 5 тис. крб., на благодійність – 800 крб., на винагороду правлінню банку 3% – 360 крб. [29, арк. 9].

15 травня 1913 р. міська дума доручила управі знову підготувати прохання на позику в 50 тис. крб. для збільшення основного капіталу банку. Цю постанову було виділено із загального журналу з розгляду міського бюджету на 1913 р. в окремий журнал. Справа розглядалась у різних вищих інстанціях протягом року.

Канцелярія Катеринославського губернатора своїм відношенням від 7 травня 1914 р. повідомила Олександрівську управу про дозвіл міністерством внутрішніх справ змінити умови дозволеного займу м. Олександрівську від 29 жовтня 1913 р. за № 868. Термін позики було збільшено з 10 до 40 років (до 1953 р.!) [29, арк. 11, 23–23 зв.].

22 березня 1914 р. виповнилося 20 років, як посаду директора Олександрівського міського банку беззмінно займав Петро Михайлович Козловський. Напередодні, 21 березня, міська дума постановила виразити Козловському щирю подяку від свого імені.

У день ювілею у повному складі міська дума привітала Петра Михайловича із піднесенням йому у окремій папці щирої подяки від міської думи за видатну, дуже корисну громадську службу.

При Олександрівському комерційному училищі було засновано стипендію імені П. М. Козловського за рахунок 15% відрахування із прибутків банку на благодійні цілі. Також П. М. Козловський отримав винагороду – піврічний оклад – 1200 крб. [29, арк. 31–31 зв.].

За час керівництва банком П.М. Козловським значно зросли операції банку, його обіг та прибутки.

Таблиця 1

**Відомості про діяльність Олександрівського міського
громадського банку 1894–1914 рр.**

	1894 рік	1914 рік
Основний капітал (крб.)	29 835	86 000
Запасний капітал (крб.)	3 989,58	19 162,16
Баланс (крб.)	101 673,18	631 612,41
Обороти (крб.)	1 653 428,92	18 177 414,76
Прибутки (крб.)	2896,78	12 166,72

Як видно з наведених даних за 20 років діяльності, банк значно збільшив свій капітал, розвинув активні та пасивні операції, збільшив обіги майже у 12,5 разу та прибутки у 10 разів.

Росія у 1914 р. була втягнута у світову війну. Вплив воєнного часу позначився і на діяльності Олександрівського міського громадського банку. На надзвичайному засіданні міської думи 24 червня 1915 р. було дозволено правлінню міського банку провести ремонт приміщень банку. Проте для економії коштів дума пропонувала правлінню банку на вибір: клеїти стіни новими шпалерами чи наслати лінолеум [28, арк. 91 зв.].

Постановою міської думи від 1 червня 1915 р. службовцям міського самоврядування було підвищено жалування на час воєнних дій у зв'язку із дорожнечою життя. Однак службовцям банку жалування не підвищили. Саме тому 4 листопада 1915 р. правління банку звернулося до міської управи про підвищення банківським службовцям жалування [28, арк. 116–116 зв.].

У діяльності міського громадського банку за 1915 р. постійна ревізійна комісія не знайшла помилок і визнала його стан стабільним та надійним. У своїй доповіді міській думи вона зазначала: "От і ще проминув рік, а постанова думи від 21 березня 1914 р. про збільшення основного капіталу банку на 50 тис. крб. залишається не виконаною. Все ж таки неможливо пройти спокійно повз капітали, які потрапили в область мертвого штилю". На думку ревізійної комісії, якщо неможливо пустити їх в обіг, то потрібно придбати для банку будь-яке дворове місце з будівлями. Комісія рекомендувала доручити управі та правлінню банку придбати місце з будівлями Прищепи (воно знаходилося поряд з двором міської управи) або місце Ліщинського, яке знаходилося на розі Соборної і Троїцької вулиць (нині пр. Леніна та вул. Чекистів). На обраному місці можна було б побудувати нову будівлю під банк і при ньому приміщення для ломбарду.

22 квітня 1916 р. міська дума рекомендувала управі та правлінню банку провести переговори з власниками дворових місць, із Лящинським та Прищепою для придбання їх для потреб банку. Також знову було доручено управі виконання постанови думи від 21 березня 1910 р. про збільшення капіталів міського банку на 50 тис. крб. [6, арк. 38–43].

17 жовтня 1916 р. службовець банку Антон Логійко клопотав перед міською думою про надання йому допомоги у розмірі 300 крб. на навчання доньки у приватній гімназії Н. Є. Біттнер у Катеринославі. Хоча 28 січня 1916 р. фінансова комісія рекомендувала думі відмовити А. І. Логійку у проханні, дума 30 січня 1917 р. постановила видати допомогу у розмірі 150 крб. Це сталося тільки тому, що дума прийняла до уваги 21 рік служби А. І. Логійка у міському банку [6, арк. 70–70 зв., 71].

У 1916 р. в порівнянні з 1915 р. скоротилися вексельні операції міського громадського банку на 127 тис. 855 крб. Таким чином, скоротилися позики під нерухоме майно на 17 тис. 511 крб. і під заставу коштовних речей на 1223 крб. Скорочення цих операцій відняло у банку приблизно 12 тис. крб. прибутку. Скорочення цих операцій спостерігалось і у 1917 р. Це обумовлювалося наявністю значних коштів у населення, різноманітними спекуляціями. Вказані явища були загальними для всіх кредитних установ. Ревізійна комісія вишуквала нові можливості для розміщення капіталів банку. Одним із таких шляхів були ломбардні операції. Але протягом 2 років правління міського банку та управа відтягували створення такої установи при міському банку. Конкурувати із комерційними та державним банками міський не міг. Основним завданням

Олександрівського міського банку було забезпечення необхідним і порівняно невеликим кредитом населення міста, і це він по можливості виконував задовільно. Відмови благонадійним позивачам у 1916 р. не було. Вексельний портфель банку по своїй надійності, на думку ревізійної комісії, вважався одним із перших у місті.

Необхідно було у нелегкий час серйозно подумати про помилки минулого, щоб їх виправити. У цьому плані міське самоврядування отримувало не раз нарікання від населення міста. Ще у довоєнний час банк не міг нормально задовольнити потреби населення у кредиті та взагалі розвивати свої операції у зв'язку із малими основними та запасними капіталами. Завжди міська управа мала хронічну потребу у коштах, тому завжди відбирала значну частину прибутків банку, що заважало зростанню капіталів банку, яке відбувалося дуже низькими темпами (як було вказано в документах, "черепашачими кроками"). Але розвиток проходив дуже високими темпами. Із маленького містечка Олександрівськ переріс у велике повітове місто. За прогнозами ревізійної комісії, місто стане дуже великим. Слова були майже пророцтвом. "Після війни, – прогнозувала комісія, – постане інший кращий час, коли місто почне швидко зростати, з'являться нові люди, відкриваються нові підприємства, почнуть будуватися нові великі приватні та громадські будівлі. З'явиться потреба у грошах, і їх зможе надати міський банк. Але знову не буде коштів, якщо не збільшити основний капітал міського банку".

Комісія рекомендувала не тримати в касі великих сум, а здавати у комерційні банки на поточні рахунки. При розрахунку із клієнтами надавати чеки, до того ж кожний не вкладений карбованець приносив банку 4% збитків [6, арк. 88–90].

Визначними подіями у житті банку в 1917 р. було обрання нового директора та вплив жовтневого перевороту.

Високі темпи інфляції з кожним днем знецінювали ті крихти, які отримували службовці банку. Правління банку протягом 1917 р. багато разів зверталося до думи про збільшення жалування у зв'язку з подорожчанням продуктів. Підвищення зарплати не встигало за інфляцією.

28 жовтня 1917 р. о 14 годині було проведено надзвичайну ревізію каси банку. Ревізійна комісія Олександрівського міського самоврядування, до складу якої увійшли А.М. Геншафт, П. М. Козловський, А. Я. Якович, М. Г. Грезенберг, провели вперше ревізію справ і каси міського банку. Касу було відкрито в присутності виконуючого обов'язки директора банку П. Ф. Майоренка, касира В. Є. Бухаріна та бухгалтера А. А. Коміра. Готівка у касі зійшлася з балансом на 28 жовтня. Крім того, на умовному поточному рахунку у Петроградському міжнародному комерційному банку на 29 жовтня знаходилося 73 тис. 712 крб. [6, арк. 188–194], у відділенні держбанку на 1 листопада 1917 р. – 4 тис. 834 крб. В Олександрівському відділенні Російського для зовнішньої торгівлі банку було 86 тис. 875 крб. на 6 листопада 1917 р. [6, арк. 195,196].

6 листопада 1917 р. П. М. Козловський подав заяву про звільнення з посади директора банку. У зв'язку з майже повною втратою зору, будучи літньою людиною (81 рік), після 24 років служби на посаді директора, він вже не міг плідно працювати. Саме тому він клопотав Думу призначити йому пенсію у розмірі, яку вона вирішить.

Особистим листом від 27 листопада 1917 р. міський голова повідомив Петра Михайловича, що 9 листопада буде розглянуто його заяву на засіданні думи. Одностайним рішенням Думи було призначено довічну пенсію у розмірі 2400 крб. на рік та висловлено щире подяку за 24 роки плідної діяльності на посаді директора [6, арк. 197–199].

На 1917 р. товаришами директора були П. Ф. Майоренко і В. Г. Бухарін (брат З.Г. Бухаріна, бухгалтера банку 1900–1907 рр.), кандидатами товаришів – А. М. Єндовицький і Г. Д. Гуринов.

Міська управа за постановою Думи від 14(1) червня 1918 р. повідомила населенню м. Олександрівська про вибори в правління міського банку на новий термін (1918–1922 рр.). Всі бажаючі повинні були подати заяви до 1 липня (за новим стилем). Дума визначила жалування директору банку – 7200 крб., товаришам по 5400 крб. Також кожен з правління отримував процентні надбавки залежно від розміру операцій банку [6, арк. 136].

Вибори у правління були надзвичайно важкими. Бажаючих зайняти посаду було 7, на посади товаришів директора також 7. На засіданні міської думи 2 липня 1918 р. від балотування на посаду директора відмовилося п'ятеро. Однак два кандидати, що залишилися, В.П. Гавриков та А. Г. Коробцов не набрали потрібних голосів. На посади товаришів було обрано В. Г. Бухаріна та Приса. Останній відмовився від цієї посади.

Все ж таки, 30 серпня 1918 р. міська дума обрала нового директора банку (останнього в своїй історії) та товариша директора. На посаду директора було обрано інженер-технолога Володимира Прокоповича Гаврикова. Про нього було відомо, що жив на вул. Соборній, 42 в домі братів Гурович. Після 15 років служби у фабричній інспекції 3 лютого 1915 р. став страховим агентом Харківського страхового товариства. Він займався страхуванням робітників від нещасних випадків на заводах міста Олександрівська і його повіту [6, арк. 134,165]. Новий товариш директора Самуїл Мойсейович Фаерман проживав на Троїцькій вулиці в домі Конової. З двадцяти шести років своєї

комерційної діяльності шість років присвятив веденню справ німецької фірми “Нейфельд і К” у м. Олександрівську і з 1900–1918 рр. був довіреною особою французької фірми “Луї Дрейфус і К” [6, арк. 162].

Нове правління банку намагалося повернути свої кошти, які банк був вимушений надати місту на різні потреби. На 5 жовтня 1918 р. місто заборгувало 279 тис. крб. Міська управа заставила залізні труби та будівлю водопровідного відділу.

Для забезпечення позиками клієнтів банку правління банку вело перемови із управою. Для підготовки продажу різного заліза у кількості 6500 пудів та 4 тонн цементу банк просив поквартитися управу [30, арк. 1–2].

Влада у місті знову змінилася. До влади прийшли більшовики. Банк було націоналізовано. Була утворена нова посада – комісар банку, ним став Сурис [30; арк. 20]. Олександрівський громадський міський банк перейменували у відділення міського народного банку. Щодо фінансування виробництва він був допоміжним, виконуючи постанови ВСНГ і від нього залежним. Він став філіалом Народного банку, який залежав від надходжень центральної каси [17, арк. 8]. Однак протягом 1919 р. влада змінювалася декілька разів, тому його діяльність поновлювалася.

Із балансу на 7 травня 1919 р. відомо, що основні капітали становили разом із запасним 115 тис. 504 крб. Вони зберігалися у різних державних процентних паперах в Олександрівському відділенні Державного банку.

Циркуляром Народного Комісара Фінансів від 1 квітня 1919 р. за №390 були анульовані процентні папери на суму 66 тис. 666 крб., що була записана до збитків. Проте ця сума була не зовсім втраченою, тому що з приходом Добровольчої армії усі розпорядження радянської влади втратили силу. Однак цієї суми банк не мав. Тому згідно зі ст. 47 Положення про міські банки банк не мав право діяти, тому що сума його зобов'язань значно перевищувала п'ятикратний розмір всіх капіталів банку.

Протягом 1919 р. міський банк не міг проводити активних операцій з політичних причин. З огляду на це прибутки банку були настільки низькими, що правління не могло покрити витрат на жалування скороченого до мінімуму штату банку. Траплялися такі критичні моменти, коли каса банку була неспроможна оплатити пред'явлений чек на кількості карбованців. Навіть надійні клієнти банку не могли оплатити свої векселі, сума яких на 1 грудня 1919 р. досягла 90 тис. крб. І це, не рахуючи заборгованості управі у 70 тис. крб. і міського самоврядування у 500 тис. крб.

Постановою колегіального засідання міської управи 2 грудня 1919 р. було вирішено, що сума основного і запасного капіталу повинна становити не менш 200 тис. крб., через те що зобов'язання банку були на суму 1 млн. 9 тис. 166 крб. Таким чином, необхідно було збільшити у короткий термін капітал банку.

Баланс міського банку на 1 грудня 1919 р. становив: основний капітал – 45423 крб. 07 коп., запасний – 3420 крб. 85 коп. Разом – 48.843 крб. 92 коп. [16, арк. 47 зв–48, 51–52].

Міська дума 11 грудня 1919 р. вирішила продати з аукціону залізо міського водопроводу, заставленого управою у міському банку. Із остаточним приходом радянської влади націоналізовано усі банки, в тому числі і Олександрівський міський громадський банк. Так склалася доля банку, який проіснував 42 роки. Банк завжди намагався виконувати свою головну задачу: служити потребам населення міста Олександрівська.

Аналіз діяльності міських громадських банків на прикладі Олександрівського банку дозволяє визначити основні закономірності їх розвитку. Створення міських банків на Півдні України диктувалося логікою економічного розвитку регіону і було обумовлено потребами міст та його населення. Міські банки, як правило, відкривалися у повітових та губернських містах, де розвивалася промисловість і торгівля.

Банківська мережа значно розрослася завдяки новому законодавству другої половини XIX століття. Одночасно із збільшенням кількості міських банків зростав і обіг операцій банків. Розширення операцій банків супроводжувалося вдосконаленням чинного законодавства. Розвиток позичкових операцій міських банків допомагало міському населенню побудувати свої оселі, а міському самоврядуванню вирішувати проблеми устрою міського господарства.

На початку XX століття в Олександрівському міському банку зросла кількість вексельних та операцій під заставу нерухомості. Практика діяльності Олександрівського міського банку виявила необхідність збільшення основного капіталу для розширення операцій банку. Ця проблема вирішувалася в м. Олександрівську протягом двадцяти років. Але вона так і не була вирішена, хоча всі постанови та рішення були затверджені.

В силу специфічних умов громадського устрою Російської імперії міські банки підпорядковувалися думами. Вони не мали самостійності і були підконтрольні у своїх діях. Саме це заважало розвиватися міським банкам. Головною задачею діяльності міського банку було надання позик середнім та бідним верствам населення м. Олександрівська. А також допомагало своїми капіталами та прибутками міській владі.

Вагомий внесок у розвиток Олександрівського міського банку зробили директори та його товариші, бухгалтери банку. Особливо виділяється постать Петра Михайловича Козловського. Він протягом 24 років був директором банку. Завдяки його працьовитості і наполегливості прибутки банку зросли в 10 разів, обіг операцій майже у 12,5 разу.

Аналіз формування нормативної бази, що регулювала банківську діяльність, дозволяє стверджувати, що у другій половині XIX – на початку XX ст. міські банки були доступними і стабільними. За умовою виконання своїх зобов'язань кожний житель міста мав право кредитуватися у міському банку. Місцева влада контролювала діяльність міських банків. Уряд видав основний закон для діяльності міських банків – “Положення”. Доповнення і нові затверджені “Положення” різних років значною мірою допомагали розширенню діяльності міських банків.

Активна співпраця між працівниками правління банку, місцевою владою та банкірами свідчить про участь населення в житті міста. Міський громадський банк м. Олександрівська протягом 1875–1919 рр. зробив вагомий внесок у розв'язанні господарських, соціальних та культурних потреб міста. Міський банк виділяв кошти на розвиток міста і на благодійність. Розвиток міського банку залежав від економічного стану міста. Чим більше зростала заборгованість міста, тим більше коштів вилучалося із обігу банку на потреби міста. Олександрівський міський громадський банк був важливим елементом у економічному житті міста, він забезпечував потреби міста та його населення необхідними послугами.

Джерела та література

1. Устав (проект Симферопольского городского общественного банка). Б.м., б.г.; Устав Симферопольского городского общественного банка. – Симферополь, 1909.
2. Нормальное Положение о городских общественных банках (Св. зак., Т. XI, Ч. II, уст. Кред. Разд. XI 1–162, изд. 1903 г.) // Устав Симферопольского городского общественного банка. – Симферополь, 1919.
3. Положение о городских общественных банках. – Симферополь, 1912.
4. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 3, 4, 5, 6.
5. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 50, 51, 74, 75, 134, 270, 271, 1783, 1950, 1936.
6. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 509.
7. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1333.
8. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1332.
9. Справочник по г. Александровску на 1914 г. (Третий год издания), Издание Б.Д. Розенштейна. – Александровск, 1914; ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 3.
10. Банки // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – СПб., 1891. – Т. 2.
11. Большая энциклопедия под ред. Южакова. – СПб., 1899. – Т. 2.
12. Энциклопедический словарь братьев Л. и И. Гранат и К. – СПб., 1905. – Т. 4.
13. История Украинской ССР. – К., 1983. – Т. 4.
14. Реформы и рынок в России: исторические и теоретические предпосылки. – М., 1995.
15. Карагодин А.И. История Запорожского края (1770–1917). – Запорожье, 1998.
16. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 1. – Спр. 7.
17. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 1. – Спр. 35.
18. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 843.
19. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1334.
20. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1335.
21. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 50.
22. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 51.
23. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 74.
24. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 75.
25. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 270.
26. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 271.
27. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1783.
28. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1936.
29. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1950.
30. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 414.
31. ДАЗО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 432.

Summary

In the research questions of becoming and development of city public bank in a Aleksandrovsk provinces Ekaterinoslavskoj are considered. The author investigated history of occurrence of the first bank establishment of city. On the basis of the revealed archival documents connected with activity Aleksandrovsk of city public bank the author opens unknown pages of history of development of a banking in Zaporozhye. Clause is calculated on historians, regional specialists and all those to whom the history of city of Zaporozhye is interesting.